

ДЖЕРЕЛА СИСТЕМИ КОНТИНЕНТАЛЬНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

SOURCES OF CONTINENTAL CRIMINAL PROCESS SYSTEM

Циганюк Ю.В.,

кандидат юридичних наук, адвокат,

завідувач кафедри права та правоохоронної діяльності

Хмельницького інституту

Міжрегіональної Академії управління персоналом

Стаття присвячена висвітленню джерел системи континентального кримінального процесу. Проаналізовано наукові підходи щодо автентифікації джерел у системі континентального кримінального процесу. Автор акцентує увагу на тому, що кримінальний процес кожної окремої країни має низку особливостей, притаманних лише їй, однак сучасний стан глобалізації зумовив наявність спільних рис кримінального процесу окремих груп країн, які входять в одну або різні правові системи. Досліджено, що поняття кримінального процесу на європейському континенті проаналізовано вітчизняними та закордонними вченими. Автори системи загального права вживають поняття «інквізиційний», «цивільно-правовий» і «континентальний» кримінальний процес для окреслення кримінального процесу країн континентальної Європи. Поняття «інквізиційний» використовується в порівнянні зі «змагальним», «цивільно-правовий» – з питань генезису кримінального процесу континентальної Європи, а поняття «континентальний» – як вказівка на територію поширеності. Водночас автор дослідив наукові джерела України, Сполучених Штатів Америки, Румунії, Голландії тощо.

Автор визначив, що загальносвітові глобалізаційні процеси впливають не лише на політичні, економічні, культурні та духовні відносини, але і безпосередньо на формування джерел права, зокрема кримінального процесу.

Установлено, що джерелами системи континентального кримінального процесу здебільшого є нормативно-правові акти, а практика Європейського суду з прав людини, а також рішення вищих судових органів влади сьогодні посіли своє окреме місце в системі джерел кримінального процесу країни континентальної правової системи. Нині таке становлення джерел є глобалізаційним процесом, який характеризується переходом від класичної системи римського права до оптимальних форм регулювання кримінальних процесуальних відносин для виконання завдань кримінального судочинства.

Ключові слова: кримінальний процес, континентальна система, джерела кримінального процесу, система кримінального процесу.

The article is devoted to the coverage of the sources of the continental criminal process. Scientific approaches to the authentication of sources in the system of continental criminal process are analyzed. The author emphasizes that the criminal process of each country contains a number of peculiarities inherent only to it, but the current state of globalization has led to the presence of common features of the criminal process of individual groups of countries belonging to one or different legal systems. It has been researched that the concept of criminal process on the European continent has been analyzed by domestic and foreign scientists. At the same time, the authors of the common law system use the terms "inquisition", "civil" and "continental" criminal process to define the criminal process of continental European countries. The concept of inquisition is used in comparison with the competitive, civil law on the genesis of criminal proceedings in continental Europe, and continental as an indication of the territory of prevalence. In doing so, the author has examined the scientific sources of Ukraine, the United States of America, Romania, the Netherlands and more.

The author has determined that global globalization processes affect not only political, economic, cultural and spiritual relations, but also have a direct influence on the formation of sources of law, incl. criminal proceedings.

It is established that the sources of the system of continental criminal proceedings are mostly legal acts, and the practice of the European Court of Human Rights, as well as the decisions of the highest judicial authorities, have today taken their place in the system of sources of criminal proceedings in the country of the continental legal system. This fact is a globalization process which is defined by the transition from the classical system of Roman law to the optimal forms of regulation of criminal procedural relations for the performance of criminal justice tasks.

Key words: criminal process, continental system, sources of criminal process, system of criminal process.

Постановка проблеми. Сучасний світ являє собою територію взаємодії, а в деяких випадках і зіткнення існуючих цивілізацій, кожна з яких має низку етнічних, релігійних чи просто географічних особливостей [1, с. 43]. Ці особливості відображаються в усіх сферах життєдіяльності суспільства, зокрема у правових явищах. Сукупність особливостей, які притаманні окремій групі країн (правовій сім'ї), відображена в усіх її компонентах і елементах. Одним із таких компонентів є кримінальний процес.

Загальновідомий факт, що кримінальний процес окремої країни має особливості, притаманні лише їй.

Однак сучасний стан глобалізації зумовив наявність спільних рис кримінального процесу окремих груп країн, які входять у різні правові системи. Однією з них є система джерел кримінального процесу.

Стан дослідження. Аналіз окремих елементів континентальної системи кримінального процесу знаходимо у працях Д. Берчук, І. Волоско, А. Долгополова, О. Капліної, О. Кучинської, Л. Лобойка, Є. Лук'яничкова, А. Молдована, М. Погорецького, Л. Удалової, О. Яновської та інших науковців. Однак комплексного систематизованого підходу до визначення сукупності компонентів і елементів континентального процесу не знайдено.

тальної системи кримінального процесу загалом або кожного окремо не було здійснено.

Метою статті є встановлення джерел системи континентального кримінального процесу.

Виклад основного матеріалу. Поняття кримінального процесу на європейському континенті досліджується не лише вітчизняними науковцями, а й закордонними. Автори системи загального права вживають поняття «інквізиційний», «цивільно-правовий» та «континентальний» кримінальний процес. Поняття «інквізиційний» використовується в порівнянні з поняттям «змагальний», а поняття «цивільно-правовий» розуміється в контексті генезису кримінального процесу континентальної Європи, поняття «континентальний» розкривається як вказівка на територію поширеності.

Девід Нелкен визначив, що завдання порівняльного кримінального правосуддя полягає в тому, щоб зіставити і порівняти способи реагування на явище злочину у зв'язку з тим, що вони застосовуються в різних місцевостях. Таке завдання цікаве не лише з погляду його запозичення, на думку Девіда Нелкена, необхідно просто дізнатися, що відбувається в інших країнах. Тому очевидно, що коли таке порівняння буде корисним, то воно потребує розуміння та тлумачення того, що насправді намагаються зробити в інших країнах. Однак автор застерезив, що під час проведення порівняльних досліджень кримінального процесу, з одного боку, існує ризик бути етноцентричним – якщо припустити, що те, що ми робимо, наш спосіб мислення та реагування на злочин, є загальним або принаймні, що це було б правильно для всіх інших. З іншого боку, існує спокуса релятивізму, думка, що ми ніколи насправді не зможемо зрозуміти, що роблять інші, що ми не можемо мати основи для оцінки того, чи правильним є те, що вони роблять. Щоби вийти за рамки цих альтернатив, потрібне ретельне поєднання пояснювальних та інтерпретаційних стратегій. Також потрібно оцінювати за космополітичними, а не лише локальними критеріями [2, с. 291–292]. Порівняння різних систем кримінальної процедури може слугувати різноманітним цілям. З акцентом на схожість юридичних систем, що розглядаються, об'єктом може бути пошук спільного ядра правових рішень та інститутів [3, с. 361].

Базуючись на вищенаведеному, звернемо увагу на окремі особливості континентальної системи кримінального процесу.

Інквізиційні системи кримінального правосуддя ототожнюють із цивільно-правовою традицією континентальної Європи, тоді як змагальна система, також відома як звинувачувальна система, зазвичай асоціюється із загальноприйнятою традицією Великобританії та її колишніх колоній. Класична відмінність між змагальною й інквізиційною системами полягає в тому, що першу можна найкраще описати як змагальність (суперництво) між двома сторонами, вирішення суперечки перед пасивним і нейтральним арбітром, тоді як присяжні, безперечно, виголошують версію істини. Інквізиційна система включає

в себе те, що держава активно встановлює факти (докази – *Ю. Ц.*) і виступає як обвинувач [4, с. 159].

На думку Мір'ян Дамаск, ієрархічна модель і континентальна реальність полягають у тому, що обсяг країн на континенті є надто обширним і складним для обробки. Важливі відмінності можна спостерігати від країни до країни, і багато чинників різноманітного походження відтягують фактичні системи кримінального правосуддя від ієрархічної моделі такою мірою, яку неможливо легко визначити. Проте серед цих особливостей можна виділити загальну континентальну закономірність: сильна тенденція до досягнення єдиної політики шляхом централізації влади; суворе ієрархічне упорядкування органів, які беруть участь у здійсненні правосуддя; перевагу точних і жорстких нормативних директив над більш гнучкими стандартами; і, нарешті, велике значення надається офіційній документації. Цей загальний, бюрократичний стиль здійснення повноважень зазвичай повсюдно підтримується обраними методами навчання, набору та просування службових осіб [5, с. 487].

На підтвердження вищенаведеного звернемо увагу на таку складову частину системи, як джерела кримінального процесу країн континентальної Європи.

Наприклад, правова система Литви спирається на традиції континентального права. Основними джерелами законодавства є нормативно-правові акти. Конституція є найвищим законом в ієрархії законодавства; далі йдуть конституційні акти, викладені в самій Конституції. Третій рівень законодавства становлять міжнародні договори, ратифіковані парламентом Литви. На четвертому ієрархічному рівні перебувають закони, ухвалені парламентом, які мають відповідати Конституції та які діляться на дві категорії – кодифіковані (прикладом яких служать Кримінальний кодекс і Кримінально-процесуальний кодекс країни) і звичайні. На останньому рівні в ієрархії законодавства перебувають підзаконні акти. Історично судові прецеденти не вважалися джерелами права. Конституційний суд Литви змінив таке ставлення, постановивши, що в окремих категоріях справ існуючі прецеденти, створені вищими судами, є обов'язковими не лише для судів нижчих інстанцій під час винесення рішень з аналогічних справ, а і для вищих судів, які створили такі прецеденти. Відступ від існуючих судових прецедентів зі створенням нових прецедентів можливий лише у виняткових випадках, коле це є невідворотним, об'єктивно необхідним, конституційно обґрунтованим і належним чином вмотивовується [6, с. 204].

У Франції всі основні галузі права, зокрема й кримінально-процесуальне, кодифіковані [7, с. 239].

Закони Румунії (конституційні, основні та звичайні) є основним джерелом кримінального процесуального права. Кримінальний процесуальний кодекс 2010 р. та його поправки є джерелом права. Іншими джерелами права є: міжнародні договори, урядові постанови (у сферах, які не є об'єктом основних законів; такі урядові постанови підлягають затвердженню парламентом) і, у виняткових

випадках, надзвичайні постанови, які набувають чинності лише після їх затвердження в парламенті, діють, поки не буду відхилені останнім. Кримінально-процесуальне право насамперед пов'язане з конституційним правом, оскільки в основі кожної галузі права лежать юридичні конституційні норми. Конституція Румунії встановлює численні правила для різних сфер, які також безпосередньо стосуються кримінально-процесуального закону. Наприклад, у п. 3 ст. 126 Конституції Румунії зазначено, що Вищий касаційний суд та правосуддя забезпечують унітарне тлумачення та виконання закону іншими судами відповідно до своєї компетенції. Кримінально-процесуальні норми в румунській правовій системі також мають базу прецедентного права, включаючи прецедентне право Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) та Суду Європейського Союзу. ЄСПЛ та його одинадцять додаткових протоколів були ратифіковані Румунією 20 червня 1994 р., коли Румунія визнала юрисдикцію та прецедентне право ЄСПЛ як обов'язкові для румунських судів у вирішенні цього питання. Коли ЄСПЛ установить, що румунський суд порушив право, передбачене ЄСПЛ, рішення цього суду підлягає перегляду [8, с. 48].

Кримінально-процесуальний кодекс Голландії складається з п'яти книг. Перша книга (сектор 1–138в) містить положення про компетенцію поліції, прокурора та судової влади, про права підсудного та захисника, а також примусові заходи, як-от досудове ув'язнення, затримання чи обшук приміщень, перехоплення зв'язку й особливі приховані або неприховані слідчі повноваження. Друга книга (сектор 139–398) містить законодавчі положення про досудовий і судовий розгляд. Третя книга (сектор 399–481) стосується таких правових засобів, як апеляція та касація. Четверта книга (сектор 482–552vv) містить особливі кримінально-процесуальні порядки провадження, наприклад, для судових процесів проти неповнолітніх і корпоративних органів та для міжнародного співробітництва у кримінальних справах. Остання книга (сектор 553–592a) містить положення про виконання судових рішень [9, с. 30].

24 жовтня 1989 р. Італійська Республіка ухвалила новий Кримінально-процесуальний кодекс, який включає значну кількість змагальних процедур до того, що раніше було суто інквізиційною системою [10]. Зараз Італія має ту ж проблему, з якою зіткнулася післяреволюційна Франція: новий Кримінально-процесуальний кодекс намагається побудувати змагальну систему судових процесів на інституціях, які залишаються дуже вкоріненими у традиціях та ідеології цивільного права. Результат – система, що

потрапила між двома традиціями. Якщо італійська правова система не впорається із цією філософською напругою, процедурні реформи, які вкрай потрібні Італії для того, щоби впоратися зі своїм судовим відставанням, ніколи не будуть ефективними [10].

Кримінально-процесуальне право Федеративної Республіки Німеччина (далі – ФРН) є одним із найстабільніших у Європі. Кримінально-процесуальний кодекс ФРН, ухвалений у 1887 р., і нині діє в редакції від 7 квітня 1987 р. У ньому відображено загальні демократичні ідеї реформ кримінального процесу XIX ст., які в Німеччині розвинулися у результаті перемоги Буржуазної революції 1848 р., також позитивно вплинув і французький Кримінально-процесуальний кодекс (кодекс Наполеона 1808 р.). Ідеться про такі принципи, як: незалежність суддів; розподіл функцій обвинувачення та вирішення справ; створення самостійної прокуратури; гласність і усність судового розгляду; участь у кримінальному правосудді народних представників (шефенів та присяжних); заборона «повороту до гіршого» (*reformatio in pejus*); вільна оцінка доказів; захист прав та свобод особи від зловживань та свавілля у кримінальному судочинстві [11, с. 34].

Кримінально-процесуальне право сучасних закордонних країн є досить різноманітним. У кожній країні є свої особливості. Вони зумовлені конкретними економічними, соціальними, історичними, етнічними, релігійними й іншими чинниками. Значну роль відіграє також рівень юридичної культури, традиції, пов'язані зі ставленням до суду і правосуддя, закону і законності [12, с. 109]. Однак усі європейські кримінальні системи готові ставати все більш змагальними, а прогнозовані реформи зазвичай спрямовані на те, щоб рухати свої системи правосуддя до цього ідеалу [13, с. 454].

Отже, підтверджується те, що загальносвітові глобалізаційні процеси впливають не лише на політичні, економічні, культурні та духовні відносини, але і безпосередньо на формування джерел права, зокрема кримінального процесу.

Висновки. Джерела системи континентального кримінального процесу здебільшого – нормативно-правові акти. Однак практика Європейського суду з прав людини, а також рішення вищих судових органів влади натеper посіли своє місце в системі джерел кримінального процесу країн континентальної правової системи. Нині таке становлення джерел є глобалізаційним процесом, який характеризується переходом від класичної системи римського права до оптимальних форм регулювання кримінальних процесуальних відносин для виконання завдань кримінального судочинства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Сизов А., Шахбазов Р. Теоретико-правовий аналіз співробітництва Російської Федерації та Ісламської Республіки Іран в сфері уголовного судопроизводства. Духовная ситуація времени. *Россия XXI век*. 2014. № 2 (3). С. 43–47.
2. Nelken David. Comparative Criminal Justice: Beyond Ethnocentrism and Relativism. *European Journal of Criminology*. 2009. № 6 (4). P. 291–311. DOI: 10.1177/1477370809104684.
3. Schlesinger Rudolph B. Comparative criminal procedure : a plea for utilizing foreign experience. *Buffalo Law Review*. 1976. Vol. 26. P. 361–385.
4. Chu Mike P.H. Criminal Procedure Reform in the People's Republic of China: The Dilemma of Crime Control and Regime Legitimacy. *Pacific Basin Law Journal*. 2000. № 18 (2). P. 157–210.

5. Damaška Mirjan. Structures of Authority and Comparative Criminal Procedure. *The Yale Law Journal*. 1975. Vol. 84. № 3. P. 480–544. DOI: 10.2307/795463.
6. Кейп Е., Наморадзе З. Ефективний захист у кримінальному процесі в країнах Східної Європи: Болгарія, Грузія, Литва, Молдова, Україна. Київ : Міжнародний фонд «Відродження», 2012. 516 с.
7. Долгополов А. Особливості джерел кримінального процесу Франції і США. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. Серія «Право». 2012. Вип. 173 (3). С. 239–244.
8. Augusta Lazar Anca. Presentation of Romanian national systems of investigation, prosecution and evidence (Part 1). *Law Review*. 2019. Vol. IX. Issue 1. P. 44–101. URL: <http://www.internationallawreview.eu/article/presentation-of-romanian-national-systems-of-investigation-prosecution-and-evidence-part-i>.
9. Tak P.J.P. The Dutch criminal justice system. *Wolf Legal Publishers*. 2008. 189 p.
10. William T. Pizzi, Luca Marafioti. The New Italian Code of Criminal Procedure: The Difficulties of Building an Adversarial Trial System on a Civil Law Foundation. *The Yale Journal of International Law*. 1992. Vol. 17. № 1. URL: <http://digitalcommons.law.yale.edu/yjil/vol17/iss1/2>.
11. Молдован А. Кримінальний процес: Україна, ФРН, Франція, Англія, США : навчальний посібник. 2-ге вид. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 352 с.
12. Маланчук П. Позитивні здобутки організації та законодавчої регламентації правосуддя, що сформувалися у США. *Правовий вісник Української академії банківської справи*. 2008. № 1. С. 109–112.
13. Jimeno-Bulnes Mar. American Criminal Procedure in a European Context. *Cardozo Journal of International and Comparative Law (JICL)*. 2013. Vol. 21. № 2. P. 409–459.